

УДК 378.046-021.61:159.944

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-4-11>

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ ПСИХОЛОГІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Чемодурова Юлія Миколаївна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри менеджменту освіти та психології

КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

Запорізької обласної ради

ulinek@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5432-2334>

Мета. Метою статті є теоретичне обґрунтування й аналіз результатів експериментальної апробації технології подолання професійних деформацій психологів в умовах післядипломної освіти.

Методи. Використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз, систематизація, зіставлення й узагальнення даних з проблем психології професійної діяльності та професійного розвитку особистості, теоретичне моделювання сутнісних ознак професійних деформацій; психолого-педагогічне проектування; метод аналізу визначення понять; психолого-педагогічний експеримент, анкетування, опитування, тестування для виявлення рівня розвитку професійних деформацій; методи математичної статистики.

Результати. Представлені результати дослідно-експериментальної роботи щодо реалізації в післядипломній освіті психологічних умов подолання професійних деформацій психологів. На підставі визначених особливостей прояву професійних деформацій на різних рівнях організації психіки, урахувавши психологічний механізм виникнення й розвитку цього явища, а також зарубіжний і вітчизняний досвід підвищення кваліфікації фахівців, презентовано організаційно-методичні умови реалізації технології подолання професійних деформацій як певну сукупність дій у системі післядипломної освіти із зазначенням форм і методів роботи в курсовий і міжкурсний періоди підвищення кваліфікації психологів. Показано ефективність методів і засобів оптимізації процесів саморозвитку й самореалізації особистості в процесі подолання негативних особистісних і професійних новоутворень, що виникають під час тривалого виконання професійних функцій.

Висновки. Позитивна динаміка зниження рівня розвитку професійних деформацій психологів за результатами реалізації технології їх подолання свідчить про ефективність і доцільність упровадження в освітній процес закладів післядипломної освіти визначених психологічних умов.

Ключові слова: *післядипломна освіта, професійні деформації, компоненти структури особистості, психологічні умови, технологія подолання, експеримент.*

IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGY OF OVERCOMING PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONAL DEFORMATIONS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION.

Chemodurova Yuliya Mykolayivna,

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at the Department of Management of Education and Psychology

Municipal institution "Zaporizhzhya Regional Institute

of Postgraduate Pedagogical Education" of Zaporizhzhya Regional Council

ulinek@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5432-2334>

Purpose. The aim of the article is a theoretical substantiation and analysis of the results of experimental testing of the technology of overcoming psychologists' professional deformations of in the conditions of postgraduate education.

Methods. A set of general scientific methods is used: analysis, systematization, comparison and generalization of data on the problems of psychology of personality's professional activity and professional development, theoretical modeling of essential features of professional deformations; psychological and pedagogical design; method of analysis of definitions; psychological and pedagogical experiment, questionnaires, surveys, testing to identify the level of development of professional deformities; methods of mathematical statistics.

Results. The article presents the results of experimental work on the implementation of psychological conditions of overcoming psychologists' professional deformations in the system of postgraduate education. On the basis of certain peculiarities of the manifestation of professional deformations at various levels of the organization of the psyche, taking into account the psychological mechanism of the emergence

and development of this phenomenon, foreign and domestic experience of professional development of specialists, the organizational and methodological conditions for the implementation of the technology of overcoming professional deformations are presented. Experimental testing of the effectiveness of psychological conditions for overcoming psychologists' professional deformations in the system of postgraduate education was carried out through the introduction of this technology, containing the general and special principles of its implementation, indicating the forms and methods of work in the course and inter-course period of professional development.

Conclusions. The results of testing of the technology showed the positive dynamics of the levels of development of all identified components of the personality structure, which testifies to the effectiveness and expediency of its introduction in the educational process of institutions of postgraduate education.

Key words: *professional deformations, psychological conditions, components of personality structure, postgraduate education, technology of overcoming, experiment.*

Вступ

Вирішення проблеми подолання професійних деформацій у сучасних фахівців гуманітарної сфери загалом і психологів зокрема зумовлена декількома чинниками.

По-перше, тим, що, незважаючи на значний досвід психологічної науки щодо досліджень сутності професійного розвитку особистості, проблема професійних деформацій до сих пір залишається однією з найбільш складних, багатоаспектних, у якій є багато невирішених моментів.

По-друге, актуалізація суспільної потреби в психологічній науці та практиці зумовило зростання вимог до професійної компетентності психологів, що передбачає їхнє вміння самостійно вирішувати професійні проблеми; потребує активізації їхніх рефлексивних механізмів, процесів саморозвитку та професійного самовдосконалення.

По-третє, об'єктивні особливості професійної діяльності психологів і суб'єктивне відчуття високого емоційного навантаження, про яке говорять близько 85% опитаних нами психологів різних регіонів України, призводять до зниження стійкості психічних функцій особистості, професійної дезадаптації фахівців, розвитку професійно небажаних якостей, появи психологічних бар'єрів у виконанні професійних функцій. Усе це відображається як на професійній поведінці психолога, так і його стилі спілкування поза роботою.

Отже, особливого значення сьогодні набуває розроблення та впровадження в систему післядипломної освіти технології подолання негативних наслідків професіогенезу, зокрема професійних деформацій, завдяки створенню певних умов для гармонійного особистісно-професійного розвитку психологів.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

У сучасній психологічній науці більшість учених, розглядаючи деформувальний вплив професійної діяльності на особистісний розвиток, підкреслюють складність, тривалість і різноспрямованість профе-

сійного розвитку фахівця, що може призводити до негативних особистісних змін, відобразитися на продуктивності праці та міжособистісній взаємодії. Так, деякі аспекти зазначеної проблеми відображено в наукових працях, що спрямовані на визначення сутності явища професійних деформацій і деструкції, найбільш загальних і вірогідних чинників їх виникнення (Безносів, 2004; Зеєр & Симанюк, 2005; Великодна, 2013); дослідження професійного розвитку психолога та проблеми вдосконалення його фахової підготовки (Бондаренко, 2004; Кокун, 2012; Шевченко, 2015); визначення концептуальних положень супроводу професійної психологічної діяльності (Гура, 2011; Панок, 2012).

Необхідно зазначити, що в працях зарубіжних дослідників поняття «професійна деформація» найчастіше презентується терміном «burnout» (або «психічне вигорання») і розглядається в аспекті деформації внутрішнього світу фахівця під впливом професійних стресів, що проявляється в його емоційному й фізичному виснаженні, неможливості гармонійного особистісного та професійного розвитку (Dierendonck & et., 1994; Maslach, 1991; Shirom, 1989).

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до питань забезпечення успішності професіогенезу особистості, проблема виникнення та подолання професійних деформацій фахівця, зокрема психолога, у теоретичному і практичному аспекті залишається недостатньо розробленою.

У зв'язку з цим практичної значущості в системі післядипломної освіти набуває не тільки розвиток, поглиблення або вдосконалення професійних знань і вмінь психологів, а й пошук ефективних шляхів превенції та корекції негативних новоутворень професіогенезу, розвиток тих особистісно-професійних якостей, що забезпечать профілактику та подолання їхніх професійних деформацій.

Отже, мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні й аналізі результатів експериментальної апробації технології подолання професійних деформацій

психологів в умовах післядипломної освіти; розкритті змісту організаційно-методичних умов реалізації технології подолання професійних деформацій як певну сукупність дій у системі післядипломної освіти із зазначенням форм і методів роботи в курсовий і міжкурсний періоди підвищення кваліфікації психологів.

2. Методологія та методи

Упровадженню зазначеної технології передувало визначення сутності професійних деформацій психологів і теоретико-методологічне обґрунтування психологічних умов їх подолання за допомогою теоретичних методів: аналізу, систематизації, зіставлення й узагальнення даних з проблем психології професійної діяльності та професійного розвитку особистості, теоретичного моделювання сутнісних ознак професійних деформацій, психолого-педагогічного проектування. Надалі на етапі емпіричного дослідження особливостей прояву професійних деформацій психологів на різних рівнях функціонування психіки використано такі емпіричні методи: психолого-педагогічний експеримент, анкетування, опитування, тестування за комплексом діагностичних методик («Опитувальник особистісної орієнтації» (авт. Е. Шостром, адаптація Ю. Альшиної та ін.); авторський дидактичний тест «Психологічні особливості професійного розвитку особистості»; «Опитувальник на вигорання» (Maslach burnout inventory, MBI, адаптація Н.Є. Водоп'янової), «Стратегії долаття стресових ситуацій» (SACS, авт. С. Хобфолл, адаптація Н.Є. Водоп'янової, О.С. Старченкової); «Методика визначення рівня рефлексивності» (авт. А.В. Карпов, В.В. Пономарьов).

Ґрунтуючись на положеннях психологічної теорії діяльності, а також визначених нами особливостях прояву професійних деформацій психологів на різних рівнях організації психіки, урахувавши психологічний механізм виникнення й розвитку цього явища, зарубіжний і вітчизняний досвід підвищення кваліфікації фахівців, розробили модель подолання професійних деформацій, яка покладена в основу відповідної технології.

3. Результати та дискусії

Здійснення аналізу й узагальнення наукових досліджень сутності феномена професійних деформацій особистості, а також нормативних вимог та особливостей професійної психологічної діяльності дало підстави визначити сутність професійних деформацій психолога як результат зміни в процесі професіогенезу структури особистості фахівця, викривлення його професійної Я-концепції через фіксацію й генералізацію деструктивної установки.

Подальше вивчення сучасних досліджень психологічних засад профілактики й корекції професійних деформацій у представників інших професій, а також зарубіжного досвіду підвищення кваліфікації фахівців дало підстави розкрити зміст психологічних умов подолання професійних деформацій у системі післядипломної освіти, серед яких: а) усвідомлення психологами сутності професійних деформацій, методів їх самодіагностики, успішної профілактики та корекції; б) гармонізація професійної Я-концепції психологів шляхом розхитування генералізованої деструктивної установки; в) активізація механізмів професійної самоорганізації психологів завдяки створенню рефлексивного освітньо-професійного середовища в закладі післядипломної освіти (Чемодурова, 2018).

Спираючись на структурно-функціональний підхід до визначення особистості К.К. Платонова та метасистемний підхід до рівневої організації психіки А.В. Карпова, визначили компоненти структури особистості (особистісно-смісловий, когнітивний, регулятивний і рефлексивний), викривлення яких у процесі професіогенезу відображає наявність професійних деформацій у фахівця (Чемодурова, 2018).

Отже, одним із актуальних завдань технології подолання професійних деформацій психологів в умовах післядипломної освіти, на наш погляд, є науково-методичне й організаційне забезпечення подолання негативних ефектів професіоналізації завдяки розвитку особистісно-сміслові, когнітивної, регулятивної та рефлексивної сфер особистості. Під технологією ми розуміємо сукупність методів, засобів реалізації конкретного процесу шляхом поділу його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур та операцій (Українська педагогіка, 2017). Тобто зміст технології подолання професійних деформацій представлений нами певною сукупністю дій, що інструментально забезпечують досягнення прогнозованого результату.

Наступним кроком було здійснення емпіричного дослідження щодо виявлення особливостей прояву професійних деформацій психологів на різних рівнях функціонування психіки, обґрунтування критеріїв і рівнів їхнього розвитку. Отже, за результатами емпіричного дослідження особливостей прояву професійних деформацій, у якому взяли участь 114 психологів-слухачів курсів підвищення кваліфікації віком від 25 до 55 років і стажем професійної діяльності від 3 до 20 років, визначено 26,3% практичних психологів, які мають низький (початковий) рівень розвитку професійних

деформацій; 54,2% фахівців, у яких уже виявляються певні зміни структури особистості й 19,5% практикуючих психологів, які демонструють високий рівень викривлення професійної Я-концепції, наявність деструктивної установки до професійної діяльності.

Технологія подолання професійних деформацій у післядипломній освіті фахівців-психологів Запорізького регіону реалізовувалася протягом 3 років. Для цього створено дві експериментальні групи.

До складу першої групи увійшли 20 психологів, які за результатами попереднього емпіричного дослідження мали високий рівень розвиненості професійних деформацій за особистісно-смісловим компонентом, низькою рефлексивністю, схильністю до «вигорання», недостатньо сформованим рівнем знань щодо процесу й результату власного професіогенезу та неконструктивними стратегіями подолання професійних стресів. Саме ці психологи передусім потребували участі в спеціальних заходах щодо подолання професійних деформацій і брали участь у всіх формувальних заходах у курсовий і міжкурсний періоди підвищення кваліфікації.

Другу експериментальну групу становили 24 практичні психологи, які проходили планові курси підвищення кваліфікації за оновленим навчально-тематичним планом. Відмінності в організаційних умовах реалізації експерименту в першій і другій експериментальних групах зумовлені потребою в з'ясуванні значення міжкурсного періоду підвищення кваліфікації психологів, що забезпечує неперервність, пролонгованість, системність і систематичність формувальних заходів.

До складу контрольної групи увійшли психологи, які навчалися на курсах підвищення кваліфікації за традиційною освітньо-професійною програмою.

Відповідно до мети й завдань дослідження, нами визначені три етапи подолання професійних деформацій: діагностично-мотиваційний, змістово-операційний і рефлексивний, основний зміст та очікуванні результати яких презентовано нами в попередніх публікаціях. Реалізація вищезазначених етапів у дослідно-експериментальній роботі здійснювалася через відповідні форми організації взаємодії фахівців у системі післядипломної освіти: спецкурс; тренінги (мотиваційний, особистісного й професійного зростання), широке використання методів активного навчання, роботу груп професійної взаємодопомоги («балінтовських груп»).

Розглянемо докладніше форми й методи реалізації технології подолання професійних деформацій психологів, що впроваджено в систему післядипломної освіти.

Реалізація технології розпочалася під час проходження психологами обох експериментальних груп курсів підвищення кваліфікації та здійснювалася передусім через упровадження в освітній процес фахового спецкурсу «Профілактика і корекція професійних деформацій особистості», основною метою якого є підвищення професійної компетентності та створення оптимальних умов для подолання професійних деформацій слухачів-психологів. Спецкурс є варіативним складником навчально-тематичного плану підвищення кваліфікації психологів, який містить два пов'язані між собою дидактичні складники: теоретично (лекційний курс) і практично орієнтовану (система практичних завдань і вправ). Ефективність такого навчання в його когнітивному складнику відстежувалося, зокрема, у результатах вхідного (до початку навчання) та вихідного (після закінчення курсів) контролю слухачів, а саме проходження дидактичного тематичного тестування.

Іншою ефективною формою роботи є тренінг, що спрямований на зняття обмежень і подолання труднощів, які заважають оптимальному розвитку особистості, розкриття внутрішнього потенціалу психолога, удосконалення професійної Я-концепції, розширення самосвідомості, здатності до професійної самоорганізації, що дає змогу реалізувати всі необхідні психологічні умови професійного й особистісного розвитку. Особливістю проведення тренінгової роботи з психологами-практиками є те, що всі заняття передбачають уже сформовану в учасників систему професійних знань, умінь і навичок відповідно до професійної кваліфікації, професійного досвіду роботи, а також ураховується досвід їх участі в різноманітних тренінгах, зокрема тих, які постійно реалізуються в процесі підвищення кваліфікації психологів як у курсовий, так і в міжкурсний періоди (Чемодурова, 2013).

Під час експерименту система тренінгової роботи складалася з мотиваційного тренінгу, тренінгу «Профілактика і корекція професійних деформацій особистості», тренінгу «Саморегуляція емоційних станів», активну участь у яких брали психологи першої експериментальної групи, у тому числі в міжкурсний період. Це дало змогу вчасно відкоригувати обрану стратегію подолання криз професійного розвитку й запобігти формуванню деструктивної професійної установки в психологів-практиків.

Крім того, активне соціально-психологічне навчання передбачає залучення учасників до діяльності, яка актуалізує когнітивний, афективний і поведінковий складники професійної Я-концепції. Для цього під час експерименту застосовувалися такі методи, як діагностування з наступним обговоренням результатів; психобіографія; ділові та рольові ігри; групові дискусії та обговорення проблемного матеріалу (для актуалізації професійних знань і виявлення рівня професійної компетентності практичних психологів); моделювання професійних ситуацій і розв'язання професійних завдань, що допомагає виробленню нових форм професійної поведінки тощо.

На змістово-операційному етапі подолання професійних деформацій часто використовувався метод ділової гри, який дає змогу відтворити предметний і соціальний зміст професійної діяльності. Таке відтворення досягається завдяки ігровому імітаційному моделюванню у вирішенні професійно-орієнтованих ситуацій за доцільного поєднання індивідуальної та групової ігрової діяльності учасників (Кльоц, 2014). Активізація професійної рефлексії фахівця відбувалася шляхом застосування рефлексивного практикуму, в основу якого покладено уявлення про розвиток як саморозвиток. Під час реалізації спеціально розроблених процедур створюються умови для переосмислення цілісного Я психолога як суб'єкта творчості, активізується його інтелектуальний, емоційний, вольовий потенціал, відбувається усвідомлення ним того, що раніше не усвідомлювалося.

Система післядипломної освіти й підвищення кваліфікації психологічних кадрів покликана вирішувати комплекс актуальних завдань організаційного та змістового забезпечення не тільки процесу навчання в курсовий період, а й вирішення проблеми психологічного супроводу професійного та особистісного саморозвитку психологів у міжкурсний період. Такий психологічний супровід за своєю структурою відображає три основні складники підтримки, які визначають напрями його здійснення, – просвітницький, організаційно-технологічний та емоційний.

Так, у ході дослідження просвітницька підтримка психологів-практиків першої експериментальної групи в міжкурсний період здійснювалася за їх запитом через допомогу в самоосвіті, проведенні проблемних науково-практичних семінарів за темами: «Науково-методичні засади психопрофілактики професійних деструкцій», «Організація діяльності психологічної служби щодо профілактики та подолання інформа-

ційного стресу»; «Психологічний супровід розвитку конфліктологічної компетентності суб'єктів освітнього простору»; «Профілактика синдрому професійного вигорання»; «Особливості мотивації професійного розвитку педагогічних працівників».

Організаційно-технологічна підтримка й підтримка професійної активності психологів реалізовувалася через систему практикумів (рефлепрактикум, воркшоп «Технологія прийняття рішень», робота творчої групи «Психологічний супровід професійного розвитку працівника психологічної служби») з наданням технологій, активних методів та алгоритмів долаття труднощів професійного й особистісного розвитку, консультування з проблеми організації й оптимізації роботи психолога.

Метою емоційної підтримки психолога стало створення умов для переосмислення його ролі в професійній діяльності та усвідомлення її індивідуально-особистісного сенсу. Так, у ході реалізації експерименту здійснення такого супроводу в міжкурсний період підвищення кваліфікації психологів відбувалося через створення балінтовської групи, робота в якій є активною формою навчання, що спрямована на підвищення компетентності фахівців у сфері міжособистісної комунікації. У ході занять психологи мали можливість отримати колегіальну підтримку у вирішенні складних професійних завдань, удосконалити навички міжособистісних взаємин, поліпшити своє сприйняття й розуміння проблем клієнтів, усвідомити власні почуття, навчитися їх контролювати й використовувати в роботі.

Отже, технологія подолання професійних деформацій реалізувалася комплексом заходів, що охоплювали курсовий і міжкурсний періоди підвищення кваліфікації психологів. Відповідно, учасники першої експериментальної групи взяли участь у всіх вищезазначених заходах, а другої – тільки в курсовий період підвищення кваліфікації за оновленим навчально-тематичним планом, що містив авторський спецкурс, тренінг і рефлепрактикум.

По закінченню дослідно-експериментальної роботи для кількісного оцінювання динаміки рівня професійних деформацій психологів за результатами впровадження технології застосовані математичні методи, що дало змогу визначити загальний коефіцієнт подолання професійних деформацій у кожній експериментальній і контрольній групах. Порівняння цих коефіцієнтів до й після реалізації технології висвітлює позитивну динаміку подолання професійних деформацій у психологів експериментальних груп: рівень професійних

деформацій учасників експерименту має стійку тенденцію до зниження (у першій експериментальній групі – з 0,71 до 0,36, у другій – з 0,63 до 0,44). Проте в психологів першої експериментальної групи динаміка загального коефіцієнта подолання професійних деформацій є більш значущою, що забезпечено довготривалістю й комплексністю формувальних впливів. Статистично значущої різниці коефіцієнтів подолання професійних деформацій психологів контрольної групи не виявлено.

Загалом простежено загальну динаміку зниження рівня розвитку професійних деформацій учасників експериментальних груп: зросла кількість психологів, які мають низький (з 7,0% до 26,4%) і середній (з 45,8% до 66,6%) рівні розвитку професійних деформацій за визначеними компонентами. Установлено зниження показників високого рівня розвитку професійних деформацій у 40% фахівців (з 47,2% до 7,0%).

Отже, усі вищезазначені формувальні заходи в єдності забезпечили процес подолання професійних деформацій психологів у системі післядипломної освіти, що виражається в сформованій системі знань і вмінь щодо особливостей і закономірностей професійного розвитку; опануванні ефективних стратегій профілактики й корекції професійних деформацій; роз-

виненій потребі в саморозвитку й удосконаленні власної професійної діяльності.

Висновки

Задля ефективної реалізації технології подолання професійних деформацій важливо в просторі післядипломного навчання допомогти психологу побачити свій професійний шлях як послідовність певних кроків до поставленої мети, сформувані в нього «продуктивну розумову позицію».

Позитивна динаміка в зниженні рівнів розвитку професійних деформацій психологів за результатами реалізації технології їх подолання свідчить про ефективність і доцільність упровадження в освітній процес закладів післядипломної освіти психологічних умов, які передбачають: 1) гармонізацію професійної Я-концепції фахівця, що характеризується позитивною мотивацією професійного розвитку й гуманістичною спрямованістю ціннісних орієнтацій; 2) сформованість системи знань щодо сутності та наслідків професіогенезу особистості; 3) зниження рівня професійного вигорання й домінування конструктивних поведінкових стратегій подолання професійних труднощів у системі психологічного захисту; 4) підвищення рівня рефлексивності фахівців і їх відповідальним ставленням до власного професійного майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безносів С.П. Професійна деформація особистості. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 272 с.
2. Бондаренко І.І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2004.
3. Великодна М.С. Феноменологія професійної деформації особистості. *Психологія в Україні та за кордоном* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернігів, 8–9 листоп. 2013 р. Чернігів, 2013. С. 10–14.
4. Гура Т.Є. Основні напрямки реалізації психологічного супроводу професіогенезу психологів у системі післядипломної освіти. *Розвиток професійної компетентності психолога у системі післядипломної освіти: науково-методичний супровід* : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 138 с.
5. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Психология профессиональных деструкций : учебное пособие для вузов. Москва : Академический Проект, 2005. 240 с.
6. Кльоц Л.А. Використання активних методів у розвитку професійної я-концепції психолога. *Технології розвитку інтелекту*. 2014. № 5. Т. 1. URL: <http://goo.gl/89f8CW> (дата звернення: 29.07.2020).
7. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. 200 с.
8. Панок В.Г. Психологічна служба : науково-методичний посібник для студентів і викладачів. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. 488 с.
9. Українська педагогіка. URL: <http://ukped.com/skarbnichka/2367-tehnologiyi-navchannja-informatsijni-tehnologiyi-navchannja.html> (дата звернення: 29.07.2020).
10. Чемодурова Ю.М. Модель подолання професійних деформацій практичних психологів у системі післядипломної освіти. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2018. № 6. Кн. 2. Том II (80). С. 371–382.
11. Чемодурова Ю.М. Теоретико-методичні аспекти психопрофілактики професійних деформацій практичних психологів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»*. 2013. Додаток 1 до вип. 29. Том II. С. 310–315.
12. Шевченко Н.Ф. Особливості трансформаційних змін у смисловій сфері фахівців на початковому етапі професіоналізації. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 50. С. 346–354.
13. Dierendonck D.V., Schaufeli W.B., Sixma H.J. Burnout among general practitioners: a perspective from equity theory. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 1994. Vol. 13 (1).
14. Kaslov N. Competencies in professional psychology. *American Psychologist*. 2004. № 56. P. 774–781.

15. Maslach C. & Jackson S. The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*. 1981. P. 99–113.
16. Shirom A. Burnout in work organizations. In: International review of industrial and organizational psychology. New York, 1989.

REFERENCES:

1. Beznosov S.P. (2004) Professional'naja deformacija lichnosti [Professional personality deformation]. Sankt-Peterburg: Rech' [in Russian].
2. Bondarenko I.I. (2004) Psykholohichni umovy efektyvnoi profesiinoi adaptatsii psykholohiv-pochatkivtsiv – Psychological conditions of effective professional adaptation of novice psychologists : dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.01. Kyiv [in Ukrainian].
3. Velykodna M.S. (2013) Fenomenolohiia profesiinoi deformatsii osobystosti – Phenomenology of professional personality deformation]. *Psykholohiia v Ukraini ta za kordonom [Psychology in Ukraine and abroad]* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 8–9.11.2013. Chernihiv, 10–14 [in Ukrainian]
4. Hura T.Ye. (2011) Osnovni napriamky realizatsii psykholohichnoho suprovodu profesiohenezu psykholohiv u systemi pislidyplomnoi osvity [The main directions of realization of psychological support of professional genesis of psychologists in the system of postgraduate education]. *Rozvytok profesiinoi kompetentnosti psykholoha u systemi pislidyplomnoi osvity: nauково-metodychnyi suprovid [Development of professional competence of a psychologist in the system of postgraduate education: scientific and methodological support]*: monohrafiia. Zaporizhzhia : Prosvita [in Ukrainian].
5. Zeer Je.F., Symanjuk Je.Je. (2005) Psihologija professional'nyh destrukcij : uchebnoe posobie dlja vuzov [Psychology of professional destruction]. Moscow: Academic Project [in Russian].
6. Klots L.A. (2014) Vykorystannia aktyvnykh metodiv u rozvytku profesiinoi ya-kontseptsii psykholoha [The use of active methods in the development of professional self-concept of a psychologist]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu – Intelligence development technologies*, 5 (1). URL: <http://goo.gl/89f8CW> [in Ukrainian].
7. Kokun O.M. (2012) Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia [Psychology of professional development of a modern specialist]: monohrafiia. Kyiv : DP «Inform.-analit. ahentstvo» [in Ukrainian].
8. Panok V.H. (2012) Psykholohichna sluzhba: nauково-metodychnyi posibnyk dlia studentiv i vykladachiv [Psychological service: scientific and methodical manual for students and teachers]. Kamianets-Podolskyi : TOV Drukarnia Ruta [in Ukrainian].
9. Ukrainska pedahohika [Ukrainian pedagogy]. URL: <http://ukped.com/skarbnichka/2367-tehnologiyi-navchannja-informatsijni-tehnologiyi-navchannja.html> [in Ukrainian].
10. Chemodurova Yu.M. (2018) Model podolannia profesiinykh deformatsii praktychnykh psykholohiv u systemi pislidyplomnoi osvity [Model of overcoming professional deformations of practical psychologists in the system of postgraduate education]. *Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehtratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru – Higher education in Ukraine in the context of integration into the European educational space*, 6 (2), II (80), 371–382 [in Ukrainian].
11. Chemodurova Yu.M. (2013) Teoretyko-metodychni aspekty psykhoprofilaktyky profesiinykh deformatsii praktychnykh psykholohiv [Theoretical and methodological aspects of psychoprophylaxis of professional deformations of practical psychologists]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet» - Humanitarian Bulletin of Pereiaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University*, 29 (II), 310–315 [in Ukrainian].
12. Shevchenko N.F. (2015) Osoblyvosti transformatsiinykh zmin u smyslovii sferi fakhivtsiv na pochatkovomu etapi profesionalizatsii [Features of transformational changes in the semantic sphere of specialists at the initial stage of professionalization]. *Visnyk KhNPU. Psykholohiia – Bulletin of KhNPU. Psychology*, 50, 346–354 [in Ukrainian].
13. Dierendonck D.V., Schaufeli W.B., Sixma H.J. (1994) Burnout among general practitioners: a perspective from equity theory. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 13 (1) [in English].
14. Kaslov N. (2004) Competencies in professional psychology. *American Psychologist*, 56 [in English].
15. Maslach C., Jackson S. (1981) The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior* [in English].
16. Shirom A. (1989) Burnout in work organizations. In: International review of industrial and organizational psychology. New York [in English].

Стаття надійшла до редакції 28.07.2020.
The article was received 28 July 2020.